

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Короєда Сергія Олександровича на дисертацію Кравчук Дар'ї Сергіївни
на тему «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України»,
представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії
внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії галузі
знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми дослідження

Виважене використання в правозастосовній діяльності оціночних понять в умовах динамічного перетворення вітчизняного нормативно-правового масиву залишається одним із проблемних питань забезпечення стабільної та ефективної реалізації норм цивільного та цивільного процесуального права. Беззаперечним є той факт, що застосування оціночних понять має здійснюватися виключно на основі сформованої наукою єдиної теоретичної концепції оціночних понять та загальнотеоретичних знань про них. Слід визнати, що пізнання оціночних понять та їх тлумачення становить певні труднощі для суб'єктів правозастосування, що підтверджується результатами аналізу судової практики розгляду цивільних справ. Аналіз ухвалюваних судами рішень свідчить про різноваріантність тлумачення одного й того самого положення, що негативно впливає на стан реалізації та захисту прав, свобод, інтересів фізичних та юридичних осіб у спірних відносинах.

Деякі оціночні поняття цивільного права розкриваються шляхом їх реалізації в процесі правозастосування, інші види оціночних понять з'ясовуються виходячи із змісту інших норм, а наступні із правових позицій Верховного Суду.

У галузі цивільного права на нормативному рівні використовують понад сто оціночних понять, серед яких важливе місце посідають темпоральні (часові) оціночні поняття.

Водночас, тематика темпоральних оціночних понять залишається недостатньо дослідженою в науковій площині, зокрема, в сфері цивільних правовідносин. Обрана здобувачкою тема дисертаційного дослідження є особливо актуальною в світлі недостатності її дослідженості в науці цивільного

права. Вітчизняна теоретико-правова наука не містить комплексних досліджень, що детально висвітлюють зміст темпоральних оціночних понять, їх характеристику, класифікацію та практику застосування, що й зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Враховуючи викладене, актуальність теми дисертаційного дослідження Д.С. Кравчук, присвяченого питанням нормативного закріплення, тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України не викликає сумнівів як у науковому, теоретичному, так і у практичному аспектах.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики

Обрана здобувачкою тема дисертаційного дослідження відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки та Плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт НАВС на 2018 рік.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Дисертаційне дослідження висвітлює низку теоретичних та практичних проблем застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України, що дозволило здобувачці сформулювати ряд пропозицій щодо внесення змін до ЦК України, шляхом конкретизації деяких темпоральних оціночних понять з метою уникнення розбіжностей під час їх тлумачення.

Д.С. Кравчук підготовлено дев'ять наукових публікацій, серед яких чотири опубліковано у фахових юридичних виданнях України, одна – у міжнародному науково-практичному журналі, та чотирьох тезах виступів на міжнародних науково-практичних конференціях та науково-теоретичному круглому столі. Публікації повністю перекривають і вирішують завдання, що були поставлені в дисертаційному дослідженні.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Новизна визначається обраною темою і колом розглянутих у дисертації питань. Сформульовані та аргументовані авторкою результати дисертації є важливими у теоретичному і практичному аспектах. Низка результатів і висновків, які з них слідують, були отримані вперше і мають високий ступінь наукової новизни. За результатами ознайомлення з науковими положеннями, що винесені на захист, слід зробити висновок про те, що їх переважна більшість володіє відповідним рівнем наукової новизни.

Так, Кравчук Д.С. вперше визначено ознаки та функції темпоральних оціночних понять, визначено форми, у яких втілюються темпоральні оціночні поняття в цивільному праві, зокрема: «з моменту», «у момент»; «негайно»; «тимчасово»; «постійно»; «своєчасно»; «у разі необхідності»; «до»; «після»; «розумний строк»; «невідкладна потреба», «невідкладний випадок», «невідкладна необхідність», «невідкладні дії», а також здійснено їх класифікацію.

Крім цього, здобувачкою вперше проаналізовано та схарактеризовано кожен із запропонованих форм темпоральних оціночних понять, з огляду на їх лінгвістичні, часові та правові особливості, що своєю чергою дало змогу виокремити конкретну темпоральну величину, урахувуючи її місце серед правових категорій, правове значення та функціональне призначення.

Удосконалено концептуальні положення та пропозиції щодо приведення норм цивільного права, що містять синонімічні темпоральні оціночні категорії, до правил нормопроєктувальної техніки з метою недопущення дублювання таких понять і, як наслідок, підвищення якості, сприяння та полегшення правозастосування.

Дістали подальшого розвитку наукові висновки щодо розширення критеріїв класифікації темпоральних оціночних понять з метою приведення темпоральних оціночних понять, що містять норми ЦК України до певної

логічно побудованої системи, яка не порушувала б правил нормопроектувальної техніки та сприяла б ефективному правозастосуванню.

Окремої уваги заслуговують положення наукової новизни щодо меж судового розсуду під час застосування норм, які містять темпоральні оціночні поняття, визначення та уточнення певних критеріїв, що обумовлюють обмеження застосування суддівського розсуду, оскільки судовий розсуд під час застосування темпоральних оцінних понять у цивільному праві слід визначати не як поле для абсолютно вільного вибору наявних варіантів, а як встановлену законом можливість правозастосувача прийняти рішення, керуючись власною правосвідомістю, але в межах, визначених законом, принципами права, метою і завданнями цивільного судочинства, судовою практикою, усталеним розумінням темпорального оціночного поняття та іншими об'єктивними реаліями, а також обставинами конкретної справи.

Необхідно відзначити виважене та прискіпливе ставлення автора дисертації до опрацювання теоретичних джерел, детального аналізу термінологічного апарату, понять, а також тез і думок різних науковців, на основі якого дисертант формував власні фахові, логічні, слушні висновки та позиції, що може свідчити про комплексний науковий підхід до тих явищ і процесів, які досліджувались у роботі.

Таким чином дисертаційне дослідження Д.С. Кравчук виконано на належному науково-методичному і методологічному рівнях.

Результати і положення дисертації, які виносяться на захист відповідають всім вимогам положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість результатів дослідження, положень та висновків досліджень дисертаційної роботи Д.С. Кравчук не викликають зауважень,

підтверджуються теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням праць вітчизняних та зарубіжних вчених, а також комплексним аналізом чинного законодавства України.

У першу чергу, з позитивного боку слід відмітити надзвичайно чітко та правильно визначення автором роботи об'єкта та предмета дослідження.

Правильне розуміння об'єкта та предмета дослідження дозволило автору зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою та донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму.

Представлене наукове дослідження містить змістовний аналіз наукових доробків вчених, які у різні періоди часу досліджували питання застосування й тлумачення оціночних понять в галузі цивільних правовідносин.

Більше того, в дисертації вивчена та проаналізована періодична література присвячена даній проблематиці, що свідчить про спробу синтезувати поряд із загальноприйнятими поняттями новітні підходи стосовно нормативного закріплення, тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України.

У дисертаційній роботі використані сучасні методи досліджень та аналізу даних, зокрема історико-правовий метод надав змогу дослідити формування оціночного поняття як правової категорії на різних історичних етапах України та світу, нормативну еволюцію темпоральних оціночних понять у цивільному праві; за допомогою діалектичного методу та методу абстрагування вдалося вивчити предмет дослідження у його динамічному розвитку, цілісності та суперечностях, забезпечити висвітлення юридичного змісту темпоральних оціночних понять, формулювання дефініцій, виявлення та описання їх ознак і функцій; завдяки методу порівняння виявлено відмінності між досліджуваними правовими явищами, а саме виокремлено темпоральні оціночні поняття серед загальних оціночних; використання методів індукції та дедукції надало можливість виявляти судові помилки та формулювати висновки про наявність практичних проблем застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві, а також сприяли розробленню рекомендацій щодо тлумачення

темпоральних оціночних понять; методи аналізу й синтезу стали в нагоді під час структурування темпоральних оціночних понять для вивчення їх сутності та встановлення взаємовпливу структурних компонентів темпоральних оціночних понять, їх дослідження в аналітико-синтетичному аспекті.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

У дисертаційній роботі Д.С. Кравчук розроблено концепцію темпоральних оціночних понять у цивільному праві України, що сприяло формуванню науково обґрунтованої теоретичної основи для вдосконалення цивільного законодавства та забезпечення єдності судової практики, пов'язаної із тлумаченням та застосуванням темпоральних оціночних понять у цивільному праві України.

Поставлені здобувачкою наукові завдання виконані на належному методологічному рівні.

У дисертації використані сучасні методи досліджень та аналізу даних, зокрема історико-правовий метод надав змогу дослідити формування оціночного поняття як правової категорії на різних історичних етапах України та світу, нормативну еволюцію темпоральних оціночних понять у цивільному праві; за допомогою діалектичного методу та методу абстрагування вдалося вивчити предмет дослідження у його динамічному розвитку, цілісності та суперечностях, забезпечити висвітлення юридичного змісту темпоральних оціночних понять, формулювання дефініцій, виявлення та описання їх ознак і функцій; завдяки методу порівняння виявлено відмінності між досліджуваними правовими явищами, а саме виокремлено темпоральні оціночні поняття серед загальних оціночних; використання методів індукції та дедукції надало можливість виявляти судові помилки та формулювати висновки про наявність практичних проблем застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві, а також сприяли розробленню рекомендацій щодо тлумачення темпоральних оціночних понять; методи аналізу й синтезу стали в нагоді під час структурування темпоральних оціночних понять для вивчення їх сутності та

встановлення взаємовпливу структурних компонентів темпоральних оціночних понять, їх дослідження в аналітико-синтетичному аспекті.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можуть бути використані у: науково-дослідній сфері – як основа для розв’язання та подальшого дослідження проблем тлумачення і застосування темпоральних оціночних понять; правотворчій сфері – висновки, пропозиції та рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані для вдосконалення норм цивільного законодавства, що містять темпоральні оціночні поняття; правозастосовній діяльності – у процесі розроблення загальних рекомендацій з удосконалення застосування правових норм, які містять темпоральні оціночні поняття; освітньому процесі – під час розроблення та викладання навчальної дисципліни «Цивільне право України» й інших галузевих дисциплін, для укладання відповідних підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Дисертаційна робота Д.С. Кравчук викладена українською мовою на 210 сторінках. Структура роботи відповідає вимогам МОН України та положенню про присудження ступеня доктора філософії. Робота структурована і складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

Анотація у стислій формі представляє основні тези дисертаційного дослідження, наводить перелік публікацій, в яких викладені основні результати представленого дослідження. Анотація викладена українською та англійською мовами.

У **вступі** визначено об’єкт і предмет дослідження, наведено актуальність вибраної теми, зазначені особисті внески дисертанта та інформацію про апробацію дисертації на профільних заходах.

У розділі 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження темпоральних оціночних понять у цивільному праві України» досліджено наукові доробки та еволюцію цивільно-правового регулювання оціночних понять у цивільному праві. Підкреслюється, що на теперішній час проблематика тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять на рівні дисертаційного дослідження фактично не розглядалася. Обґрунтовано необхідність використання історико-правового, діалектичного логіко-семантичного методу, а також методів порівняння, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, аналогії та моделювання, а також інших методів дослідження під час написання дисертації, з урахуванням специфіки теми, мети і завдання дослідження. Окрему увагу приділено дослідженню поняття, ознак та функцій темпоральних оціночних понять у цивільному праві, що дозволило здобувачці сформулювати авторське визначення поняття «темпоральні оціночні поняття».

У розділі 2 «Класифікація та характеристика темпоральних оціночних понять у цивільному праві України» представлена класифікація темпоральних оціночних понять у цивільному праві, здійснена детальна характеристика темпоральних оціночних понять у договірних та недоговірних зобов'язаннях.

Проведений Д.С. Кравчук аналіз положень ЦК України дав змогу дійти висновку, що темпоральні оціночні поняття виражаються за допомогою таких форм: 1) «з моменту», «у момент»; 2) «негайно»; 3) «тимчасово»; 4) «постійно»; 5) «своєчасно»; 6) «у/в разі необхідності»; 7) «до»; 8) «після»; 9) «розумний строк»; 10) «невідкладна потреба», «невідкладний випадок», «невідкладна необхідність», «невідкладні дії». Ці приклади використання темпоральних оціночних понять не є вичерпними й можуть міститися в цивільно-правових нормах незалежно від сфери правовідносин. Водночас, усі без винятку темпоральні категорії мають певну специфіку, а тому їх підміна, на думку здобувачки, загальною філософською категорією часу неможлива.

Д.С. Кравчук за результатами проведеного дослідження запропоновано внести зміни до ст. 1164 ЦК України, доповнивши її частиною другою наступного змісту: «2. Судом може бути встановлений конкретно визначений строк ужиття

заходів щодо усунення загрози».

Урахування суб'єктами законодавчої ініціативи цієї пропозиції дозволить усунути наявні прогалини у визначенні темпоральних властивостей, пов'язаних із реалізацією цивільних прав і виконанням цивільних обов'язків.

У розділі 3 «Теоретико-правові проблеми тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України» проаналізовано питання тлумачення цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття, досліджено специфічні особливості застосування цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття та практичні аспекти реалізації судового розсуду під час застосування цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття.

Автором визначено стадії правозастосування темпорального оціночного поняття до яких відносяться: 1) оцінка фактичних обставин; 2) визначення норми та її тлумачення шляхом аналізу змісту її окремих елементів і в їх сукупності; 3) зіставлення приписів норми з інтересами й мотивами суб'єкта; 4) вчинення дій, як результату процесу правозастосування.

Сформульовано висновок про те, що специфіка темпоральних оціночних понять передбачає наявність обмеження суддівського розсуду у двох аспектах. Насамперед оціночні поняття самі собою впливають на межі розсуду судді під час реалізації цивільних норм, що їх містять. Йдеться про юридичний механізм виявлення судом наявних ознак оцінюваного поняття, що обмежують сферу його застосування. Такі ознаки виконують роль «обмежувачів» і можуть міститися в легальних правових дефініціях, судових правових дефініціях, правових позиціях судів, висновках наукових досліджень. Інший аспект передбачає, що розсуд, який наявний під час застосування оціночних понять, також обмежений низкою чинників, серед яких загальні принципи права, правосвідомість, судова практика.

Висновки повністю відповідають отриманим результатам, завданням та меті дисертаційного дослідження.

Список використаних джерел складається з 317 посилань на реферовані джерела в вітчизняних і міжнародних виданнях, наукові огляди та законодавство.

Таким чином, дисертація Кравчук Дар'ї Сергіївни відповідає існуючим вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання – вдосконалення теоретико-правових положень використання та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження Д.С. Кравчук щодо тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України рекомендуються для внесення змін до ЦК України, а також для подальшого використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідницьких розробках наукових установ, дослідниками при написанні статей, навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій та монографій, плануванні досліджень у даному напрямку.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Д.С. Кравчук необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту.

1. На стор. 60 дисертаційного дослідження автор виокремлює ознаку, якою наділені темпоральні поняття, зокрема: «1) спосіб вираження у законодавстві опису певних подій, явищ, процесів які підлягають наділенням їх певних характеристик в процесі правозастосування». Водночас, із змісту указаних особливостей випливає, що відповідна ознака є характерною для оціночного поняття взагалі. Оскільки йдеться про «темпоральне оціночне поняття», тобто

яке характеризується неконкретизованим періодом у часі існування правового явища, вчинення дії тощо, то відповідне положення варто було б викласти у відповідності до темпоральної складової.

Крім цього, здобувачкою виокремлюється така ознака темпорального оціночного поняття як: «5) підлягають тлумаченню з урахуванням індивідуальних особливостей конкретного випадку при обов'язковому врахуванні закону». Вважаємо, що застосування словосполучення «індивідуальні особливості» є прийнятним лише по відношенню саме до поняття «суб'єкт», і не може застосовуватися до поняття «конкретного випадку». Відповідне зауваження стосується й положення «вперше» наукової новизни дисертаційного дослідження (абз. 7).

2. На стор. 60 дисертаційного дослідження здобувачкою зазначається, що «беззаперечними ознаками оціночних понять є, по-перше, їхня законодавча невизначеність, а по-друге, їхня конкретизація в процесі правозастосування».

На нашу думку, стосовно ознаки «законодавчої невизначеності поняття» слід підтримати наукову позицію ученої С.М Черноус, з якою автор роботи не погоджується, про недоцільність до ознак оціночних понять застосовувати термін «законодавча невизначеність», а визначати як «відсутність повної і остаточної конкретизації такого поняття в законі або іншому нормативно-правовому акті», оскільки на її думку на рівні нормативно-правових актів може мати (і має) місце часткова конкретизація».

В обґрунтування зазначеного слід звернутися до висновків щодо розуміння правової визначеності (у тому числі законодавчої визначеності як складової правової визначеності), наданими у рішеннях ЄСПЛ (судовій практиці ЄСПЛ), що є джерелом права (ч. 1 ст. 10 ЦПК України) та рішеннях Конституційного Суду України. Так, наприклад, у рішеннях ЄСПЛ від 1 липня 2008 року у справі «Лібєрті» та інші проти Сполученого Королівства» (*Liberty and Others v. the United Kingdom*), заява № 58243/00 (п. 59) у яких принцип правової визначеності розглядається ЄСПЛ як один з основних елементів верховенства права та

розуміється у багатоаспектному значенні, зокрема у якості, доступності (зрозумілості) і передбачуваності закону.

Таким чином правова невизначеність (законодавча невизначеність) має місце за наявності недоліків у змісті диспозиції і (або) санкції норми та пов'язується, у першу чергу, з не дотриманням правил нормотворчої техніки. Що стосується темпоральних оціночних понять, то можна стверджувати, що вони не характеризуються невизначеністю у правовому сенсі а за своїм змістом скоріше є дискреційними (відносно визначеними), оскільки застосування норм, у яких містяться оціночні поняття залежить від розсуду (дискреції) особи, яка є суб'єктом її правозастосування.

3. У підрозділі 3.1. «Особливості тлумачення цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття» автор розглядає теоретичні основи тлумачення норм права, нормативно-правових актів, оціночних понять у загальноправовій теоретичній площині. З урахуванням того, що назва розділу стосується саме особливостей тлумачення темпоральних оціночних понять у цивільному праві, автору доцільно було б спрямувати науковий пошук саме у напрямку визначення особливостей тлумачення галузевих норм, зокрема звернути увагу на ст. 637, 213 ЦК України (тлумачення змісту правочину (договору)).

4. 23 червня 2022 р. Європейська рада ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. 29 липня 2022 р. Верховною Радою України прийнято постанову «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» ключовою метою якої є нормативне врегулювання питань, пов'язаних із забезпеченням відповідності актів Верховної Ради України зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС).

В контексті окреслених євроінтеграційних процесів хотілося б дізнатися у здобувачки чи досліджувалися нею питання тлумачення темпоральних оціночних понять та їх подальшого застосування саме з позицій права Європейського Союзу.

Висловлені зауваження носять переважно уточнюючий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони переслідують мету запросити автора до наукової дискусії та врахувати зазначені зауваження у подальшій науковій розробці проблематики дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Д.С. Кравчук є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота Кравчук Дар'ї Сергіївни на тему «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. В ній отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що відрізняються новизною та вирішують важливе наукове завдання для науки цивільного права. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам МОН України.

2. Дисертація Кравчук Дар'ї Сергіївни на тему «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення

разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Кравчук Дар'я Сергіївна, на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри

права та публічного управління

Заклад вищої освіти

«Університет Короля Данила»

доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД